

Kilka słów o kształtowaniu się praw człowieka w okresie XVIII-XX w.

Wiek XVIII z całą pewnością stanowi przełomowy moment w dyskusji nad problematyką i kształtowaniem się praw człowieka. Wskazują na to dwa powody. Po pierwsze, jego druga połowa okazała się okresem wielkich rewolucji społecznych, amerykańskiej i francuskiej, które toczyły się pod hasłami walki o wolność oraz walki z tyranią¹. Po drugie, to właśnie w XVIII w. dyskusje na płaszczyźnie teoretyczno-doktrynalnej dotyczące ludzkich praw powoli zostały zastąpione w wielu krajach realnie istniejącymi prawami². To również w XVIII w. po raz pierwszy posłużono się terminem „prawa człowieka” w tekście normatywnym, dokładniej w *Bill of Rights Virginii* z 1776 r. Już wówczas akt ten obejmował prawa pierwotne w stosunku do państwa i społeczeństwa³. Można więc uznać, że współczesna koncepcja praw człowieka, jako koncepcja filozoficzna i prawna została wyraźnie ukształtowana pod wpływem osiemnastowiecznej⁴ myśli polityczno-prawnej i była próbą uregulowania stosunków pomiędzy jednostką a państwem, a następnie szerzej między jednostką a całym społeczeństwem⁵.

Należy zauważyć, że do dziś w żadnym systemie normatywnym, ani doktrynie nie stworzono jednej dominującej definicji praw człowieka. Wybitny współczesny amerykański konstytucjonalista, L. Hennin, wprowadził określenie praw człowieka, jako prawa jednostek żyjących w społeczeństwie, co zobowiązuje społeczeństwo do realizacji

¹ S. Ruchała, *Współczesne filozoficzne spory o ugruntowanie praw człowieka*, Katowice 2006, s. 21.

² *Ibidem*.

³ D. Górecki, *Polskie Prawo konstytucyjne*, wyd. 4, Warszawa 2012, s. 77.

⁴ Niewątpliwie uzupełnieniem osiemnastowiecznych koncepcji praw człowieka była myśl szkoły praw natury. Podstawą tej koncepcji stała się teoria umowy społecznej. Termin umowy społecznej łączy w sobie wiele różnych teorii filozoficznych, których tematem są umowy dorozumiane, przy pomocy których ludzie tworzą narody i utrzymują porządek społeczny. Teoria umowy społecznej stanowi racjonalne uzasadnienie historycznie ważnego poglądu, że legalna władza państwowa musi wywodzić się od zgody społeczeństwa. W tych nowych warunkach funkcjonowanie społeczeństwa i ochrona praw jednostki wymaga powołania władzy publicznej, czyli państwa. W związku z tym społeczeństwo zawiera umowę z państwem, któremu przekazuje uprawnienia władcze, otrzymując w zamian ochronę praw: prawa do życia, wolności, własności i równości wobec prawa; Zob. szerzej R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 21 i n.; E. Rozenkranz, *Samuel Puffendorf – teoretyk prawa natury*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Studia Prawnoustrojowe”, nr 2/1990; M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i systemy ich ochrony*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997; M. Jabłoński, *Prawa Człowieka i systemy ich ochrony*, Wrocław 2004; E. Stylianidis, *Wpływ antycznej cywilizacji na rozwój praw człowieka*, [w:] *Prawa człowieka jednostki i systemy ich ochrony*, red. B. Banaszak, Wrocław 1995; R. Grabowski, *Prawo do ochrony życia w polskim prawie konstytucyjnym*, Rzeszów 2006 r.; J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 18; Monteskiusz, *O duchu prawa*, Warszawa 1957; J. J. Rousseau, *Umowa społeczna*, Warszawa 1966.

⁵ D. Górecki, *op. cit.*, s. 77.

roszczeń wynikających z tych praw⁶. Prawa te mają charakter uniwersalny i należą do wszystkich ludzi żyjących w każdym społeczeństwie⁷. Inne ujęcie praw człowieka przedstawia W. Zakrzewski, który uznaje, że „prawa człowieka to kwalifikowana postać praw i wolności jednostki, służących ochronie ich interesów, przypisywanych każdej osobie ludzkiej, niezależnie od przynależności państwowej i od jakichkolwiek cech różnicujących”⁸. Pojęcie praw człowieka starano się zdefiniować także w prawie międzynarodowym. W encyklopedii międzynarodowego prawa publicznego prawa człowieka definiowane są jako „wolności, środki ochrony oraz świadczenia, których respektowania właśnie jako praw, zgodnie ze współcześnie akceptowanymi wolnościami, wszyscy ludzie powinni móc się domagać od społeczeństwa, w którym żyją”⁹. W definicji tej bardzo duży nacisk położony został na aspekt domagania się od społeczeństwa respektowania praw człowieka. Przedstawione powyżej przykładowe definicje świadczą o różnych ujęciach tego zagadnienia. Pomimo pewnych różnic, w literaturze wskazuje się na trzy istotne funkcje, jakie mogą spełniać prawa człowieka. Należą do nich ochrona wolności jednostki przed jej naruszeniem przez państwo, konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki, ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed ich naruszeniami przez inne osoby¹⁰.

W XVIII w. pisma Locke’a, Monteskiusza, czy Rousseau¹¹ wywierały ogromny wpływ na debatę publiczną i wreszcie na praktykę polityczną i ustrojową¹². W okresie tym, w różnych państwach zaczęła kształtować się tendencja gwarantowania i rozszerzania realnego zakresu praw jednostki. W debatach publicznych coraz głośniej zaczęto mówić o prawach człowieka – w szczególności o potrzebie ich przestrzegania i ochrony¹³. W drugiej połowie XVIII w. doszło do wielkich rewolucji społecznych: amerykańskiej i francuskiej, co stanowiło przełomowy moment w ówczesnym kształtowaniu się praw człowieka. Rozważania teoretyczno-doktrynalne w wielu krajach należących do cywilizacji zachodnich przeobraziły się w formę realnie istniejącego prawa¹⁴. Stało się tak przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych Ameryki i we Francji, gdzie tamtejsze rewolucje toczyły się pod hasłami wolności i walki z tyranią¹⁵.

Nieprzypadkowo tendencje zmierzające do ochrony praw człowieka znalazły podatny grunt na terenach angielskich kolonii Ameryki Północnej, gdzie w sposób naturalny przywiązywano wtedy wagę do prawnego uregulowania statusu jednostki. W tym okresie nastąpiły przełomowe kodyfikacje istniejących już aktów i orzeczeń sądowych

⁶ L. Henkin, *The Age of Righst*, New York 1990, Columbia University, s. 2-5.

⁷ W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka*, Warszawa 1998, s. 2.

⁸ J. Myśk, *Prawa człowieka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe”, nr 7, Katowice 2000, s. 192.

⁹ *Encyklopedia Międzynarodowego Prawa Publicznego*, Amsterdam – New York – Oxford 1985.

¹⁰ M. Gawlik, *Krótkie dzieje praw człowieka*, Wrocław 2006, s. 1.

¹¹ Zob. szerzej J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, Warszawa 1992 r.; idem, *List o tolerancji*, Warszawa 1963 r.; Monteskiusz, *O duchu prawa*, Warszawa 1957; J. J. Rousseau, *Umowa społeczna*, Warszawa 1966.

¹² Zob. szerzej J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 1998.

¹³ J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 19.

¹⁴ R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 23-25.

¹⁵ *Ibidem*.

dotyczących szeroko rozumianych praw jednostki. W wyniku tych występujących na szeroką skalę przeobrażeń powstały pierwsze ustawy dotyczące praw jednostki w Wirginii i Marylandzie w 1776 r. oraz w Massachusetts w 1789 r. Amerykańska Deklaracja Niepodległości z 4 lipca 1776 r.¹⁶. uznała prawa mieszczące się w katalogu praw naturalnych za niezbywalne. Idee zawarte w Deklaracji to synteza poglądów ówczesnych myślicieli oświeceniowych, na które największy wpływ miał John Locke¹⁷.

Wyraźnie widać, że w amerykańskiej Deklaracji swój wyraz znalazła koncepcja naturalnych praw jednostki połączona z koncepcją umowy społecznej i zasadą suwerenności narodu¹⁸. Ogromny wpływ na ideę praw człowieka, szczególnie w Ameryce, wywarła również twórczość jednego z duchowych przywódców wojny o niepodległość Thomasa Paine'a¹⁹. Rozwinął on tezę o istnieniu nierozzerwalnego związku między respektowaniem przez rządy praw człowieka a pokojem. Według niego warunkiem trwałego pokoju miało być poszanowanie godności, wolności, równości oraz prawa narodów do samostanowienia²⁰.

W uchwalonej w 1787 r. konstytucji Stanów Zjednoczonych stosunkowo niewiele uwagi poświęcono prawom jednostki. Konstytucja wyrosła na gruncie myśli oświeceniowej, wiary w umowę społeczeństwa i opierała się na zasadach prawa naturalnego oraz suwerenności ludu. Na uwagę zasługuje fakt, że już w trakcie procedury jej ratyfikowania wprowadzono do niej w 1791 r. 10 artykułów – *Bill of Rights*, gwarantujących prawa jednostki. Artykuły te zagwarantowały podstawowe swobody i wolności obywatelskie, w tym prawo do własności prywatnej, wolności wyznania i sumienia oraz prasy, ochrony oskarżonego w procesie karnym, prawo do swobodnego gromadzenia się. Nie ujęto jednak równości wobec prawa, co było spowodowane istniejącym i legalnym niewolnictwem, które utrzymało się w Stanach Zjednoczonych do drugiej połowy XIX w.

Na kontynencie europejskim najsilniej na postęp w sferze prawa człowieka wpłynęła Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r.²¹. Inne niż w Ameryce Północnej były przesłanki kształtujące uchwaloną podczas rewolucji francuskiej Deklarację²². Jej

¹⁶ Był to akt prawny autorstwa m.in. Thomasa Jeffersona, uzasadniający prawo trzynastu kolonii brytyjskich w Ameryce Północnej do wolności i niezależności. Ogłoszona dnia 4 lipca 1776 r., w Filadelfii podczas II Kongresu Kontynentalnego (dalej Deklaracja).

¹⁷ Według umowy społecznej Locke'a ludzie zawierają dwie umowy. Na mocy pierwszej w wyniku zgody każdego człowieka powstało społeczeństwo, zaś na mocy drugiej – decyzją większości – państwo. Rezygnując z części praw, uzyskali zagwarantowaną prawnie ochronę życia, wolności, własności i równości. „Społeczeństwo polityczne – czytamy u Locke'a – istnieje tam i tylko tam, gdzie każdy z jego członków zrezygnował ze swej naturalnej władzy i złożył ją w ręce wspólnoty nie wyłączając jednak tym samym możliwości odwołania się do ustanowionych przez nie praw.

¹⁸ K. Piwowarski, *Historia nowożytna 1648-1789*, Warszawa 1954, s. 211.

¹⁹ Thomas Paine stwierdził, że warunkiem trwałego pokoju jest poszanowanie wolności, równości i godności człowieka, a także niepodległości, wolności i prawa narodów do samostanowienia. Według niego istnieje nierozzerwalny związek pomiędzy pokojem a respektowaniem przez rządy niezbywalnych praw człowieka, zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych. Zob. szerzej: T. Paine, *Rights of Man Common Sense and Other Political Writings*, Oxford 1998, s. 116-120.

²⁰ E. Smok, *op. cit.*, s. 3.

²¹ R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 25.

²² W jej preambule czytamy: „Przedstawiciele ludu francuskiego (...) zważywszy, że nieznanomość, zapomnienie lub wzgarda praw człowieka są jedynymi przyczynami nieszczęść w społeczeństwie i zepsucia

twórcy nie mogli, tak jak w przypadku Stanów Zjednoczonych, oprzeć się na istniejących już aktach prawnych oraz orzecznictwie, aczkolwiek również i u jej podstaw leżały poglądy oświeceniowe, koncepcja podziału władzy, wspomniana teoria umowy społecznej Rousseau oraz koncepcja praw naturalnych. W pewnym stopniu inspiracją były dla nich także ustawy amerykańskie dotyczące praw jednostki i amerykańska Deklaracja Niepodległości²³. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela miała na celu zapobieganie nadużyciom władzy, jakie występowały w monarchii absolutnej i umocnienie tym samym podstawy nowego burżuazyjnego porządku. Była daleko posuniętym osiągnięciem z dziedziny praw człowieka, dając im konstytucyjną wręcz gwarancję. W jej treści można było wyodrębnić dwie podstawowe grupy zagadnień: zasady organizacji państwa oraz wolności i prawa obywatelskie, które były fundamentalne i nienaruszalne, a do których należały wolność fizyczna i duchowa, prawo własności, bezpieczeństwo, opór przeciwko wszelkim formom ucisku, równość wobec prawa i sądu oraz nietykalność osobista.

Artykuł 1 Deklaracji francuskiej stanowił, że „ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi w obliczu prawa. Różnice społeczne mogą być oparte wyłącznie na pożytku społecznym”. Tym samym formalnie zniesiono podział stanowy we Francji²⁴. Artykuł 2 Deklaracji stanowił z kolei, że „celem każdego związku politycznego jest zachowanie naturalnych i niezbywalnych praw człowieka”. W dalszej części Deklaracja gwarantowała wolność religijną, wolność mówienia, pisanie i drukowanie. Została ona również potwierdzona we wstępie do Konstytucji francuskiej z 1946 r., a wstęp ten został przyjęty przez Konstytucję z 1958 r., która to obowiązuje do dziś²⁵. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, Deklaracja Niepodległości oraz Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki, a także wspomniane amerykańskie ustawy stanowe w sposób zasadniczy różniły się od wszystkich powstałych wcześniej regulacji praw jednostki – były one aktami, w których po raz pierwszy w historii uznano prawa każdej jednostki i prawnie je zagwarantowano²⁶.

W epoce Oświecenia również Polska pozostawała w głównym nurcie postępu w dziedzinie praw człowieka. Konstytucja z dnia 3 maja 1790 r. głosiła: „Bezpieczeństwo osobiste i wszelką własność komukolwiek z prawa przynależną, jako prawdziwy społeczności węzeł, jako żrenicę wolności obywatelskiej szanujemy, zabezpieczamy, utwierdzamy”.

Do końca XVIII w. ukształtowała się więc liberalna koncepcja praw człowieka. Jej treść wyznaczały następujące założenia: każda jednostka jest podmiotem katalogu praw naturalnych – wolności, równości, własności; wolność jednostki ograniczają jedynie

w rządzie, postanowili wyłożyć w uroczystym oświadczeniu przyrodzone, niezmiennie i uświęcone prawa człowieka (...).” Zob. szerzej *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r.* [w:] *Prawa człowieka. Wprowadzenie, wybór źródeł*, K. Motyka, Lublin 2004, s. 119.

²³ B. Banaszak, *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*, Wrocław 1995, s. 25.

²⁴ E. Smok, *op. cit.*, s. 3.

²⁵ *Ibidem*, s. 4.

²⁶ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 52.

swobody innych i interesy egzystencji społeczności; prawa i swobody jednostki wyznaczają zakres władzy państwowej. Zawarte w Deklaracjach amerykańskiej i francuskiej prawa i wolności, a w szczególności wolności osobiste związane z ochroną nietykalności osobistej i wolnością sumienia i wyznania, wolności polityczne związane z wolnością wyrażania poglądów, a także prawo własności zostały najwcześniej zarejestrowane w dokumentach konstytucyjnych, dlatego też prawa obywatelskie i polityczne określa się dzisiaj, jako prawa pierwszej generacji.

Należy jednak zauważyć, że prawa człowieka w przypadku Stanów Zjednoczonych Ameryki nie odnosiły się do niewolników i kobiet, natomiast we Francji kobiety pozbawione były praw w zakresie prawa cywilnego, praw politycznych oraz praw kulturalnych²⁷. Również polska Konstytucja 3 Maja, pozostająca w nurcie oświeceniowego postępu w dziedzinie praw człowieka, przyznawała prawa tylko ziemianom i szlachcie. Widać zatem w sposób bardzo wyraźny, że oświeceniowa idea praw była ograniczona. Chociaż uwalniała jednostkę od więzów poddaństwa, prawa polityczne przyznawała jedynie niewielkiej liczbie²⁸.

Wiek XIX przyniósł sprzeciw wobec tak ograniczonej idei praw. Do głosu doszło wiele nowych koncepcji autorów, którzy skłonni byli poświęcić dobra jednostki dla dobra grup: narodów, społeczeństw. Po okresie Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r.²⁹ można bardziej mówić o prawach obywatelskich niż prawach człowieka. Należy w tym miejscu wskazać, że często zakres pojęcia praw człowieka bywa rozumiany bardzo szeroko odnosząc się zarówno do wolności jednostek, jak i uprawnień będących podstawą żądania od państwa lub innego podmiotu określonego działania³⁰. W tym ujęciu prawa człowieka w konkretnym państwie mają postać praw obywatelskich. Prawa obywatelskie po raz pierwszy sformułowała Francuska Deklaracja Praw Człowieka z 1789 r. Nie zawierała ona jednak wyraźnego kryterium, które pozwoliłoby w sposób jednoznaczny i wyraźny odróżnić je od praw człowieka. Pojęcie praw obywatelskich jest bardzo często definiowane dla odróżnienia go od pojęcia praw człowieka, a także od wolności obywatelskich. W literaturze prawniczej spotkać możemy także inne rozumienie pojęcia praw obywatelskich, jako prawa upoważniające obywatela do oddziaływania na państwo do współkształtowania jego woli³¹. Widać więc, że w odróżnieniu od praw człowieka, prawa obywatelskie są prawami o charakterze publicznym i pozostają w relacji między państwem a obywatelem. Najważniejsze z nich to prawo do pracy, prawo do nauki i prawo wyborcze. W dalszej fazie rozwoju tych praw, wyróżnić możemy także prawo polityczne i prawo ekonomiczne.

²⁷ R. Szablowski, *Prawa człowieka a Polska*, Warszawa 1982, s. 11-13.

²⁸ W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 5-7.

²⁹ Kongres odbywał się w okresie od września 1814 r. do czerwca 1815 r. Była to konferencja międzynarodowa przedstawicieli szesnastu państw europejskich, zwołana w celu rewizji zmian terytorialnych i ustrojowych spowodowanych wybuchem rewolucji francuskiej i wojnami napoleońskimi. Celem kongresu było wypracowanie zasad ładu na kontynencie europejskim.

³⁰ Z. Kędzia, *Burżuazyjna koncepcja prawa człowieka*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1980, s. 8.

³¹ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 7.

Po okresie Kongresu wiedeńskiego należy zwrócić uwagę na powstające narodowe katalogi praw, takie jak konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 r., konstytucja bawarska z 1818 r., konstytucja belgijska z 1831 r. Cechą charakterystyczną tych aktów jest to, że ograniczyły się wyłącznie do praw osobistych i politycznych tj. prawo do życia, wolności od aresztu, gwarancji w procesie karnym, swobody sumienia i wyznania, wolności słowa, wolności prasy. W konstytucjach tych nie podkreślano już prawno-naturalnego charakteru praw jednostki, ale akcent kładziono na zapewnienie praw i wolności obywatelskich w ramach państwowego systemu prawnego. W tym okresie nastąpił również rozwój stosunków kapitalistycznych w Europie, rozwój parlamentaryzmu, ustawodawstwa, powstały jedne z pierwszych partii politycznych, wzrastała świadomość i samoorganizacja³². Ochrona praw i swobód obywatelskich pozostała jednak nadal w sferze prawa wewnętrznego poszczególnych państw.

Zjawiskiem, na które warto zwrócić uwagę, jest występujące na przełomie XIX i XX wieku stopniowe dopuszczenie kobiet do studiów wyższych. Miało to miejsce m.in. w Austro-Węgrach, gdzie kobiety zostały dopuszczone do studiów przyrodniczych i medycznych, a w 1919 r. do studiów prawniczych³³. Od początku XX w. rosły w siłę ruchy sufrażystek domagających się przyznania kobietom większych praw. W 1905 r. kobiety otrzymują prawo głosu w Finlandii, w 1918 r. w Wielkiej Brytanii, w 1920 r. w USA, w 1921 r. Szwecja wprowadza powszechne prawo wyborcze, znosząc wszelkie cenzusy, w tym płci, dla wszystkich osób pełnoletnich. Od tego czasu kobiety stopniowo otrzymywały prawa wyborcze w innych krajach.

Po zakończeniu I wojny światowej Konstytucja weimarska z 1919 r³⁴. wprowadziła natomiast szereg bardzo szeroko rozwiniętych praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych. Należała do nich między innymi pomoc rodzinom wielodzietnym, równouprawnienie dzieci nieślubnych ze ślubnymi, czy stypendia dla uczniów i studentów.

Po burzliwym okresie I wojny światowej na straży porządku stanęła Liga Narodów. Podjęto zatem, po raz pierwszy w historii, próbę utworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego i trwałego³⁵. Powszechnie przyjmuje się, że Liga Narodów była prototypem pierwszej uniwersalnej organizacji międzynarodowej, która swymi problemami obejmowała wszystkie dziedziny stosunków międzynarodowych między państwami, a także szeroko rozumiane prawa człowieka, których przestrzeganie przez państwa było gwarancją międzynarodowego pokoju. Cele Ligi Narodów określone były bardzo szeroko i to właśnie odróżniało tę organizację od tych, które istniały dotychczas. Artykuł XXIII Paktu Ligi stanowił, że: „członkowie Ligi dołożą wszelkich starań, aby ustanowić i utrzymać słuszne i ludzkie warunki pracy dla mężczyzn, kobiet i dzieci (...) oraz utworzyć i utrzymywać potrzebne w tym celu organizacje międzynarodowe”, zaś rozdział

³² R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 27.

³³ W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 6.

³⁴ Konstytucja niemiecka z dnia 11 sierpnia 1919 r., została uchwalona przez rewolucyjne Zgromadzenie Narodowe, zastępując Konstytucję Rzeszy Niemieckiej z 1871 r.

³⁵ E. Smok, *op. cit.*, s. 8.

XIII Traktatu Wersalskiego stanowił konstytucję Międzynarodowej Organizacji Pracy³⁶. Rada Ligi Narodów stała również na straży przestrzegania tzw. małych traktatów wersalskich, tj. umów dotyczących ochrony mniejszości narodowych w niektórych krajach. Zawarte w latach 1919-1920 traktaty były związane z faktem rozpadu dawnych imperiów i utworzeniem wielu nowych państw, w których istniało poważne zagrożenie nierównego traktowania obywateli ze względu na ich pochodzenie narodowe. Rada interweniowała, gdy docierały do niej w formie petycji sygnały o naruszeniach ich praw. Petycje mogły składać państwa reprezentowane w Radzie. Same mniejszości pozbawione były takich możliwości i w sytuacji naruszeń musiały szukać pomocy wśród członków.

Należy zauważyć, że na początku XX w. uznawanie praw człowieka leżało jedynie w gestii poszczególnych państw. Nie istniał zatem żaden uniwersalny i wiążący katalog praw człowieka. Od momentu zakończenia II wojny światowej widoczny jest wzrost zainteresowania problematyką praw jednostki, zaś idea praw człowieka dopiero wtedy zyskała powszechną akceptację³⁷. Prawa i wolności człowieka stały się wartościami obowiązującymi w systemach politycznych na całym świecie. Zaczęły wyznaczać granice władzy i kryterium oceny sprawowania rządów przez aparat państwowy³⁸. Zbrodnia ludobójstwa, jakiej dopuścił się reżim Niemiec pomogła bowiem światu uświadomić sobie potrzebę ograniczenia władzy państwowej. Konieczność sprostania wyzwaniom powojennej rzeczywistości skłonił zwycięskie mocarstwa do prób utworzenia międzynarodowego forum rozmów. Owym forum miała się stać Organizacja Narodów Zjednoczonych. Na Konferencji w San Francisco, gdzie 26 czerwca 1945 r. podpisano Kartę Narodów Zjednoczonych, blisko 40 organizacji pozarządowych zaapelowało o poświęcenie większej uwagi przestrzeganiu praw człowieka. Karta Narodów Zjednoczonych w sposób bardzo stanowczy podkreśla, iż ludy, które ją stanowią są gotowe i zdecydowane „chronić następne pokolenia przed klęską wojny”. Cele Narodów Zjednoczonych wymienione są w art. 1 Karty, gdzie w paragrafie 3 czytamy: „Rozwiązywać w drodze współpracy międzynarodowej problemy międzynarodowe o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym, jak również popierać prawa człowieka i zachęcać do poszanowania tych praw i podstawowych wolności dla wszystkich bez względu na różnice rasy, płci, języka lub wyznania”.

Karta Narodów Zjednoczonych nie definiuje treści praw człowieka, pozostawiając to zadanie samej Organizacji. Aktami, które wyłoniły się na skutek podjętych przez ONZ działań były: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948 r.), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966 r.), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz dwa Protokoły Fakultatywne: ustanawiający prawo do wnoszenia indywidualnej petycji (1966 r.) i w sprawie zniesienia kary śmierci (1989 r.). Powyższe dokumenty składają się na Międzynarodową Kartę Praw Człowieka

³⁶ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 32 i n.

³⁷ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 3.

³⁸ M. Gawlik, *op. cit.*, s. 3.

i mogą one być uważane za autentyczną wykładnię praw człowieka, wymienionych w Karcie Narodów Zjednoczonych. Wielu autorów uważa również, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jest ukoronowaniem odrodzenia praw naturalnych przez społeczność międzynarodową³⁹. Należy również podkreślić, że Karta jest dokumentem prawnie wiążącym jej strony, a zobowiązania w niej zawarte wszyscy członkowie powinni wypełniać w dobrej wierze.

W powojennej rzeczywistości kolejnym międzynarodowym aktem, tym razem o charakterze europejskim, była Europejska Konwencja Praw Człowieka, która weszła w życie w 1953 r. Przez wielu uczonych Europejska Konwencja Praw Człowieka bywa określana jako „klejnot w koronie” Rady Europy. Istota i szczególny charakter Konwencji polega nie tylko na wyliczeniu praw i wolności, do których ludzie są uprawnieni, ale przede wszystkim, co jest szczególnie ważne i zasługuje na podkreślenie, na ustanowieniu procedury kontrolnej, wciąż unikalnej w skali światowej, która umożliwia żądanie zaprzestania naruszania praw, a tym samym pełną i skuteczną ochronę praw człowieka na skalę światową⁴⁰. Z rozdziału I Konwencji można wyprowadzić wnioski, że Europejska Konwencja Praw Człowieka nakłada na państwa–strony obowiązek dostosowywania ich prawa krajowego do jej postanowień⁴¹. Obowiązkiem ustawodawcy jest więc zapewnienie zgodności prawa wewnętrznego z Konwencją. Funkcję strażników pełnić mają w tym zakresie sądy powszechne oraz sądy konstytucyjne. W większości państw Europejska Konwencja Praw Człowieka jest elementem ich wewnętrznego porządku prawnego. Postanowienia Konwencji mają rangę ustawy zwykłej, w innych natomiast rangę ustawy konstytucyjnej (Austria), bądź zbliżoną do konstytucyjnej (Hiszpania, Szwajcaria)⁴². Na podstawie Konwencji powołano do życia Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu⁴³.

Prawa człowieka po II wojnie światowej zostały uznane za wartość obowiązującą na całym świecie i odtąd zaczęły one wyznaczać kierunek dalszej ewolucji systemów politycznych i prawa międzynarodowego⁴⁴. Umieędzynarodowienie problematyki prawa człowieka, z którym mamy wówczas do czynienia, wynika nie tylko ze wspomnianych już tragicznych doświadczeń totalitaryzmu, ale również z przeobrażeń doktryny liberalnej. Warto zauważyć, że państwa europejskie zaczęły dostrzegać, że poza samym stwierdzeniem o istnieniu ochrony i przestrzeganiu praw człowieka należy tworzyć i udostępniać każdemu obywatelowi mechanizmy do skutecznego egzekwowania tego prawa. Po przyjęciu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. pojawiło się wiele międzynarodowych i regionalnych dokumentów mających na celu ochronę praw. Bardziej obiecujące jednak wydawało się wcielenie praw człowieka do konstytucji poszczególnych

³⁹ *Ibidem*, s. 8.

⁴⁰ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 104.

⁴¹ *Ibidem*, s. 105.

⁴² *Ibidem*, s. 104-106.

⁴³ Skargi do Trybunału mogą składać zarówno osoby indywidualne, grupy osób i organizacje pozarządowe (tzw. skargi indywidualne), jak i państwa–strony Konwencji. Stronami Konwencji są wszystkie 47 państwa członkowskie Rady Europy – jest to obecnie warunek członkostwa w tej organizacji.

⁴⁴ W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 8.

państw⁴⁵. Z drugiej strony bardzo wiele konstytucji deklarowało liczne prawa, nie przedstawiając zarazem mechanizmów potrzebnych do ich realizacji. W omawianym okresie warto zwrócić również uwagę na dwie nakładające się na siebie tendencje. Do pierwszej z nich należy zaliczyć postępującą dyferencjację wewnętrznych systemów ochrony praw człowieka⁴⁶. Tendencją przeciwstawną do niej jest natomiast rozpowszechnianie się wielu rozwiązań i instytucji służących ochronie oraz przestrzeganiu praw jednostki w prawie wewnętrznym.

Reasumując pragniemy stwierdzić, że z filozoficznego punktu widzenia prawa człowieka można określić jako ugruntowane w godności ludzkiej proporcjonalnie równe podporządkowaniu jednostek ludzkich do rozwoju oraz określonych warunków⁴⁷. Charakterystyka współczesnej koncepcji praw człowieka nie przesądza jednak o uznaniu konkretnego systemu filozoficznego za jedynie właściwy. Stanowi zaś kryterium negatywne i pozwala stwierdzić, że pewne koncepcje filozoficzne nie nadają się do ujmowania podstaw prawa i porządku konstytucyjnego. Do takich koncepcji należy zaliczyć wszystkie te, które w sposób niewątpliwy i niebudzący zastrzeżeń nie są zdolne do ujęcia zagadnienia przyrodzonej godności lub niezbywalności praw podstawowych. Należy również odrzucić te koncepcje, które wyjaśniają podstawy jedynie jednej kategorii praw, negując tym samym istnienie innych kategorii⁴⁸.

Prawa człowieka są rzeczywistością niedającą się ująć w proste formuły. Jest to jedno z najmłodszych pojęć w słowniku polityki i społeczeństw⁴⁹. Charakter praw człowieka zdominował dużą część współczesnych sporów intelektualnych. Warto tutaj wymienić spór w filozofii politycznej – między liberalizmem i komunitaryzmem, w filozofii prawa – między pozytywizmem i neopoztywizmem, czy w etyce – między uniwersalizmem i relatywizmem⁵⁰. W debatach tych brała udział i bierze znaczna część najwybitniejszych współczesnych etyków, filozofów, prawników, politologów i socjologów⁵¹. Od dłuższego czasu prawa człowieka pełnią jedną niepowtarzalną wartość społeczną, polityczną i moralną.

Skuteczna ochrona praw człowieka we współczesnym świecie związana jest z wprowadzeniem do konstytucji państwowych bardzo złożonych konstrukcji chroniących te prawa. Dążąc do stworzenia takiej konstrukcji, zgodnej równocześnie z prawem międzynarodowym, nie wystarczy ograniczyć się jedynie do samych norm przyjętych w prawie międzynarodowym. Pojęcie praw człowieka opiera się zatem na trzech tezach; primo: każda władza jest ograniczona; secundo: każda jednostka posiada sferę autonomii;

⁴⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁴⁶ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 28.

⁴⁷ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 35.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 36-37.

⁴⁹ W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 1-2.

⁵⁰ J. Zajadło, *Filozoficzne problemy ochrony praw jednostki*, [w:] *Ochrona praw jednostki*, red. Z. Brodecki, Warszawa 2004, s. 24

⁵¹ *Ibidem*, s. 25.

tertio: każda jednostka może się domagać ochrony jej praw⁵². Fundamentalne znaczenie ma również uznanie praw człowieka za zasadniczy cel porządku prawnego i państwa. Istotne są także elementy dotyczące źródeł praw człowieka i możliwości poznawczego ugruntowania jego praw⁵³. Formułując zatem przepisy chroniące prawa człowieka oraz określając procedury prawotwórcze należy mieć na względzie zarówno aspekt fundamentalistycznego, jak i wolnościowego uwzględnienia praw człowieka. Prawa człowieka bywają również programowym celem rządów oraz są istotnym elementem polityki międzynarodowej. Rzeczą jednak nieuniknioną, w przypadku dążenia do możliwie pełnej ochrony praw człowieka, jest rezygnacja z postulatu ograniczenia regulacji konstytucyjnych do przepisów stanowiących tworzywo pełnowartościowych norm prawnych⁵⁴. Zdaniem P. R. Baehra współczesna debata dotycząca praw człowieka powinna koncentrować się wokół sześciu następujących problemów: uniwersalnego charakteru prawa człowieka, praw zbiorowych, praw społecznych, ekonomicznych i kulturalnych, korporacji transnarodowych, rozliczania przeszłości w zakresie masowych naruszeń praw człowieka oraz interwencji humanitarnej⁵⁵. Jednocześnie trzeba wskazać, że za wyodrębnionymi przez Baehera problemami kryje się pewien szerszy proces polegający na zmianie paradygmatów we współczesnej filozofii prawa w ogóle, a filozofii prawa międzynarodowego w szczególności⁵⁶.

Jednym z najważniejszych zagadnień, a zarazem wyzwaniem we współczesnym świecie jest kwestia, jak z konstytucyjnych obietnic i zapewnień uczynić rzeczywiste i skuteczne metody oraz instrumenty przestrzegania i ochrony praw człowieka. Należy oczywiście mieć na względzie, iż w państwie konstytucyjnym to konstytucja określa, jakie inne wartości mogą zyskać pierwszeństwo przed prawami człowieka⁵⁷. Konstytucja określa również okoliczności i procedury zawieszenia niektórych praw w sytuacjach wyjątkowych, a każdy przypadek odstąpienia od tych praw przez władze publiczne, musi być uzasadniony i oparty na konstytucji, a niekiedy na normach prawa międzynarodowego. Zagwarantować zatem trzeba nie tylko otwartość na różnorodność sposobów rozwoju jednostek, ale i otwartość katalogu praw na dopełnienia i ewentualne korekty tych uprawnień.

Prawa człowieka regulują zasady postępowania między jednostkami oraz całymi grupami a państwem⁵⁸. Roszczenia z tytułu praw człowieka są zawsze kierowane do państwa; są zawsze zapewniane i egzekwowane tylko przez państwo. W sposób jasny wyraził tę kwestię Sekretarz Generalny K. Anan w przemówieniu z 20 września 1999 r. przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ, stwierdzając, „że suwerenność państwa jest redefiniowana przez siły globalizacji i współpracy międzynarodowej”. Coraz powszechniej

⁵² W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 2-3.

⁵³ M. Piechowiak, *op. cit.*, s. 36.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 35.

⁵⁵ J. Symonides, *Stosunki międzynarodowe*, t. 25, Warszawa 2002, s. 7-20.

⁵⁶ J. Zajadło, *op. cit.*, s. 28.

⁵⁷ M. Piechowiak, *op. cit.*, s. 9.

⁵⁸ W. Osiatyński, *op. cit.*, s. 1.

zatem powinno się rozumieć, że to państwo służy ludziom, a nie odwrotnie. Prawa człowieka to uprawnienia przypisane każdej jednostce wynikające z jej przyrodzonej godności⁵⁹. Praw tych zatem nie można człowieka pozbawić, nie można się ich zrzec, a państwo w sposób zupełny musi je respektować.

⁵⁹ A. Łopátka, *Jednostka, jej prawa człowieka*, Warszawa 2002, s. 13–14.

